

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՉԵԶՈՔ ՍԵՌԻ ԲԱՅԵՐԻ
ԵՆԹԱԿԱԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հալա Գրքիկյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ արժույթ, անձնանիշ առարկաներ, իրանիշ առարկաներ, կենդանանիշ առարկաներ, ենթակաառու, բազմադաս, անանցողական բայեր, անցողական բայեր, կապակցելիություն:

Հոդվածում քննվում են ժամանակակից հայերենի չեզոք սեռի բայերը՝ ըստ արժույթի արտահայտություններից մեկի՝ ենթակաառության: Կատարվում է խնդրո առարկա բայերի դասակարգում՝ ըստ ենթակաների տարբեր դասային խմբերի հետ կապակցելիության: Կատարվում է նաև վիճակագրական հաշվարկ:

Նախաբան. Ենթակայի և ստորոգյալի քերականական հարաբերության վերաբերյալ գոյություն ունի երկու կարծիք. մի խումբ լեզվաբաններ դրանք համարում են նախադասության համագոր անդամներ, մյուսները, այդ թվում՝ նաև բայի արժույթի ուսումնասիրությամբ զբաղվողները ենթական ստորադասում են ստորոգյալին:

Լինելով բայակենտրոն ուսմունքի¹ հետևորդ՝ Մ.Աբեղյանը հայ լեզվաբաններից առաջինն է ենթական համարում բայի լրացում: Նա գտնում է, որ ենթակա ասվում են այն լրացումները, որոնք բացահայտում են բայի դեմքը՝ որոշ կերպով ցույց տալով անող կամ եղող առարկան, որին վերագրվում է բայիմաստը կամ մի հատկանիշ²:

Ընդունելով, որ նախադասության գլխավոր անդամները հավասարապես անհրաժեշտ են, Է. Աթայանը նշում է, որ հատկապես կրավորական նախադասություններում ենթակայի՝ ուղիղ խնդրի փոխվելը ստիպում է մտածել, թե այն ուղիղ խնդրի պես

¹ Теньер Л. -1959, с.с. 117-123.

² Աբեղյան Մ. -1965, էջեր 370-371, 397-398:

ստորադաս է բային: Շարունակելով այս դրույթը՝ լեզվաբանը ենթակայի և ստորոգյալի հարաբերությունը դիտում է իբրև ստորադասական հարաբերության մի տեսակ³:

Գ. Ջահուկյանը ևս ենթական և ստորոգյալը նախադասության երկու հավասարազոր գլխավոր անդամներ չի դիտում: Ենթական բուն խոսքում կարող է նաև արտահայտված չլինել, մինչդեռ ստորոգյալը լեզվաբանորեն միշտ արտահայտվում է, քանի որ նախադասության միջուկային անդամն է⁴: Լեզվաբանը հայերենի բայերը բաժանում է անդիմասահմանափակ և դիմասահմանափակ խմբերի՝ գտնելով, որ անդիմասահմանափակ բոլոր բայերը՝ ա) ենթակաառու են և բ) տեսականորեն կարող են գործածվել բոլոր դեմքերով⁵:

Ըստ Մ.Ասատրյանի՝ «Եթե բայի արժույթ հասկացությունից բացառենք բայի ենթակա առնելը կամ ունենալը, որովհետև հայերենում համարյա բոլոր բայերն էլ կարող են ենթակա առնել կամ ունենալ, ապա բայական արժույթ հասկացությունը կնույնանա ավանդական քերականության բայական խնդրառություն կամ կառավարում հասկացության հետ, այսինքն՝ բայի՝ խնդիրներ ու պարագաներ ընդունելու կամ առնելու հատկանիշի հետ»⁶:

Մ. Գյուլբուդադյանն անընդունելի է համարում ենթական (իրը, առարկան, երևույթը՝ մատերիան) բայի, ստորոգյալի (հատկանիշի, շարժման) լրացում դիտելը⁷: Նա ենթակայի և ստորոգյալի կապակցությունը համարում է ստորոգումային հարաբերություն՝ հավելելով. «...խոսքային կառույցում (իմաստի տեսակետից), ենթակայի հատկանիշը ցույց տալով, ստորոգյալը լրացնում է նրան, նրա իմաստի լրացումն է, մակերեսային կառույցում (կապակցության տեսակետից) ենթական բայի դեմքի լրացումն է»⁸:

Բայերի ենթակաառությանն անդրադարձել է նաև Գ.Խաչատրյանը: Նա նշում է, որ ենթակաառությամբ օժտված են գրեթե բոլոր դիմավոր բայերը, բացառություն են միայն մի քանի միադիմի բայաձևեր: Նա միաժամանակ նկատում է, որ ենթակա ստացող բայերը ենթակաառությամբ արժույթագուրկ կարող են դառնալ միայն խոսքում՝ տվյալ կիրառության մեջ, երբ հանդես են գալիս անորոշ-դիմավոր և ընդհանրական-դիմավոր միակազմ նախադասությունների գլխավոր անդամի շարահյուսական պաշտոնում⁹:

Ենթակաառությունը բայի արժույթի արտահայտություններից է, որը հատուկ է նրա խոնարհված ձևերին և դրսևորվում է վերջիններիս՝ ենթակայի հետ դեմքի ու թվի քերականական կարգերի համաձայնության եղանակով կապակցմամբ:

Ենթակաառությունը բնորոշ է ժամանակակից հայերենի թե՛ անցողական (ներգործական և պատճառական), թե՛ անանցողական (կրավորական և չեզոք) սեռի բայերին, որոնցից են՝ *բռնել, ջարդել, սիրել, խաղացնել, խմեցնել, հագցնել, բռնվել, ջարդվել, սիրվել, թմրել, հեռանալ, ննջել* և այլն:

³ Атаян Э. -1964, с. 64.

⁴ Ջահուկյան Գ. -2003, էջ 27:

⁵ Ջահուկյան Գ. -1974, էջ 468:

⁶ Ասատրյան Մ. -1987, էջ 90:

⁷ Գյուլբուդադյան Մ. -1967, էջ 28:

⁸ Գյուլբուդադյան Մ. -1988, էջ 13:

⁹ Խաչատրյան Գ. -2000, էջ 18:

Սույն հոդվածում մեր նպատակն է ժամանակակից հայերենի չեզոք սեռի բայերի ենթակառուցական արժույթի ուսումնասիրությունը, որը կատարելիս առաջնորդվել ենք նկարագրական, վերլուծական, համադրական, երբեմն էլ՝ վիճակագրական մեթոդներով:

Ուսումնասիրության նյութ են ծառայել ժամանակակից հայերենի չեզոք սեռի բայերը, որոնց թիվը հասնում է մոտավորապես 5500-ի¹⁰: Ըստ մեր հաշվարկների՝ սրանցից մոտ 3500-ը *է* խոնարհման են պատկանում, իսկ ավելի քան 2000-ը՝ *ա* խոնարհման: Հատկանշական է նաև, որ վերջիններիս կազմում գերակշռում են *ան* սուկաձանցավոր կազմությունները (շուրջ 1500 բայ):

Ժամանակակից հայերենում չեզոք սեռի բայերը ենթակառուցության տեսանկյունից բաժանվում են երկու խմբի՝

Ա. ենթակառու բայեր,

Բ. ենթակա չստացող բայեր:

Ենթակառու չեզոք սեռի բայերը առանձնանում են անհամեմատ մեծ թվով: Դրանց հիմնական մասի ցույց տված գործողությունը հավասարապես կարող են կատարել *և՛* եզակի, *և՛* հոգնակի, բազմակի կամ հավաքական ենթականեր: Հմմտ.*նա* մենակ *չէր ընթրում* (ՍԶԵԺ8 - 616) *և* *որոնք* սփռոցի չորս բոլոր նստած լուռ *ընթրում էին*.... (ԱԲԵ - 213) *և* այլն:

Այս շարքի բայերից տարբերվում են՝

ա) միայն հոգնակի, հավաքական կամ բազմակի ենթականեր պահանջող չեզոք սեռի բայերը, ինչպես՝ *խոնվել*, *կանգնտել*, *համագոյակցել*, *համագարկել*, *համաթնել*, *համաճել*, *հարքտել*, *միաձայնել*, *նստտել*, *պառկտել*, *վիստալ* *և* այլն: Հմմտ.*Նստտտել են* անկանոն *կանայք* Աբդուլի (ԳՄ*) // *մի քանիսը* արդեն ներս *էին* եկել *և* ողջունելուց հետո պատի տակ *նստտտել* (ԱԲ*) // տախտակների վրա *նստտտել էին* Զաքու բարեկամ մի քանի *գյուղացի*, *տերտերն ու Արաբաջին* (ԱԲԵ2 - 125) կամ՝ *Պառկտել են լեռներն* ահա (ՊՄ*)//....մեկ այլ *քարավան*, Մեկ այլ վայրի հրամանով, Մեկ այլ տեղում *Պառկտել է* իրար կողքի (ՊՄ*) // *Անտիպը* *և* *Ստրեմյաննիկովը* հաճույքով իջան ձիերից, կապեցին ձիերի երեք ոտները, թողին արածելու: *Պառկտեցին* (ՄԾ*):

բ) Միայն մեկ առարկայի կողմից կատարվող գործողություն ցույց տվող չեզոք սեռի բայերը, ինչպես՝ *մենախոսել*, *մենականալ*, *մենանալ*, *մենասահել*, *միայնանալ*, *մեներգել* *և* այլն: Օրինակ՝ Կարծես *մենախոսում է Հակոբը*.... (ՍՄ*): Ինքը՝ ծովն էլ մթնեց, կարծես, ինչպես հովվի սիրտը նոր, Ա՛խ, ծովն ինքն էլ *մենակացավ*՝ ցնդեց ցնորքըն հեռավոր (ՀՇ): Երգչախմբին *մեներգում է* Մելանյան (ՄԿ): Քաշվել էր նա մեծ վրանից, *միայնացել* կարոտից, Միայն հույսն էր սիրտը շոյում, թե՛ կազատվես այս բանտից (ՀՇ): Ինքս ինձ հետ *մենացել*, Որք կարոտներս *ես* հաշվում (Վ):

Նշենք, որ բերված երկու ենթախմբերի բայերը աչքի են ընկնում սահմանափակ թվով:

¹⁰ Սա մեր հաշվարկման արդյունքն է (-Լ.Գ.):

Ա. Ենթակառու չեզոք սեռի բայերը կարող են կապակցվել տարբեր դասային խմբերի ենթակաների¹¹, համաձայն որի՝ ժամանակակից հայերենում առանձնանում են չեզոք սեռի բայերի հետևյալ խմբերը¹²:

1. Միայն անձանիշ ենթականերին կապակցվող չեզոք սեռի բայեր, որոնք ցույց են տալիս անձ(եր)ի՝

1.1. ամենօրյա և/կամ հաճախակի կատարվող գործողություն, ինչպես՝ *բարենել, զանգահարել, ընթերել, թելել, ժպտալ, նախաճաշել, սիրահարվել, սրճել* և այլն, որոնք ժամանակակից հայերենի ակտիվ բառապաշարն են ներկայացնում:

1.2. Ասացական գործողություն, ինչպես՝ *բարոյախոսել, դատարկաբանել, զվարճաբանել, ընդդիմախոսել, հրապարակախոսել, մենախոսել, շաղակրատել, շատախոսել, չարախոսել, վայրահաչել, ցնդաբանել, քծնաբանել* և այլն: Մյուս սովորաբար բարդ ածանցավոր են և հիմնականում վերջանում են *բան* («խոսք» իմաստով) + *ել* կամ *խոսել* բաղադրիչներով, իսկ առաջին բաղադրիչը սովորաբար ցույց է տալիս տվյալ գործողության ձևը:

1.3. Մտածական գործողություն՝ *երկբայել, երկմտել, մտակենտրոնանալ, մտասուզվել, մտմտալ, մտորել* և այլն:

1.4. Հավաքական, համատեղ գործունեություն կամ գործողություն, որի կատարումը պահանջում է ակտիվ կամ պասիվ մասնակից, ինչպես՝ *աշխատակցել, աջակցել, արյունակցել, խորհրդակցել, համաձայնել, մրցակցել, պարապել, սրտացավել, վշտակցել, ցավակցել* և այլն, որոնք կազմությամբ հիմնականում բաղադրյալ են, և վերջին բաղադրիչը հնչյունափոխված *կից (կց)* արմատն է:

1.5. Նյութական, ֆիզիկական, ֆիզիոլոգիական, սոցիալական կամ այլ փոփոխություն, ինչպես՝ *աղքատանալ, թշվառանալ, հաշմանդամանալ, հարստանալ, հիվանդանալ, մահանալ, մեռնել, մուրացկանանալ, սնանկանալ, փողակալել* և այլն:

1.6. Դիրքի, վիճակի, կարգավիճակի (և այլն) փոփոխություն, ինչպես՝ *աթոռակալել, աղայանալ, թագավորանալ, իշխանանալ, պաշտոնանկվել, պատանդվել, պարոնանալ, ստրկանալ* և այլն, որոնք կազմվում են տիտղոս, զբաղմունք, պաշտոն, աստիճան ցույց տվող գոյականներից:

1.7. Տարիքին բնորոշ գործողություն, ինչպես՝ *երեխայանալ, երիտասարդանալ, զառամել, մանկանալ, պատանիանալ, ջահելանալ* և այլն, որոնց կազմությանը մասնակցում են անձի կյանքի որևէ ժամանակահատված ցույց տվող բառեր:

1.8. Ընտանեկան, սոցիալական վիճակով, միջանձնային հարաբերությամբ (ազգակցական կապ և այլն) պայմանավորված գործողություն, ինչպես՝ *ամուսնանալ, այրիանալ, եղբայրանալ, ընկերանալ, ընտանիքավորվել, խնամիանալ, հայրանալ, հարսնանալ, մայրանալ, որդիանալ, փեսայանալ, քույրանալ* և այլն, որոնց մի մասը միաժամանակ օժտված է նաև անձի հասուն տարիքը, այլն սեռը տարբերակող հատկանիշով:

¹¹ Դասակարգման մեջ նկատի ունենք 3 դաս՝ անձանիշ, կենդանանիշ և իրանիշ՝ անկախ վերջինիս մեջ ընդգրկված առարկաների թանձրացական թե վերացական լինելուց:

¹² Դասակարգման ժամանակ նկատի ենք ունեցել բայերի հիմնական խմբատները՝ զանց առնելով փոխաբերականները:

Այսպես՝ *հղիանալ, հարսնանալ, օրհորդանալ* բայերն, օրինակ, ենթադրում են իգական սեռի և չափահաս տարիքի ենթականեր, մինչդեռ *տղամարդանալ, փեսայանալ* և այլ բայեր՝ արական սեռի և չափահաս տարիքի ենթականեր:

1.9. Զբաղմունքին, հետաքրքրությանը, նախասիրությանը, մասնագիտությանը, հակումին բնորոշ գործողություն, ինչպես՝ *բանվորանալ, բյուրոկրատանալ, գողականանալ, դատախազել, երկրագործել, խոհարարել, կավագործել, հանցագործանալ, մասնագիտանալ, նվագավարել, ուսուցչագործել, ֆերմերանալ* և այլն, որոնք կազմվում են մասնագիտություն, աշխատանք, զբաղմունք, կենսակերպ, սոցիալական խավ, խումբ, դասակարգ ցույց տվող գոյականներից կամ ածականներից:

1.10. Մարզական ոլորտին վերաբերող գործողություն, այսպես՝ *բնցքամարտել, գոտեմարտել, դահուկավարել, ըմբշամարտել, հեռացատկել, մենամարտել, մրցամարտել, չմշկել, սուսերամարտել* և այլն, որոնց կազմությանը գերազանցապես մասնակցում են տարբեր մարզական և մարզական գործիքներ, պարագաներ ցույց տվող գոյականներ՝ *դահուկ, ըմբիշ, չմուշկ, սուսեր* և այլն:

2. Միայն կենդանանիշ ենթականերին կապակցվող չեզոք սեռի բայերը ցույց են տալիս.

2.1. կենդանանիշ գոյականների կամ դրանց առանձին դասերի կենսաձևին բնորոշ գործողություն, ինչպես՝ *բնավորվել, բոժոժավորվել, երամանալ, թխսել, թնաքախել, թնածել, թնել, խրտնել, ճախրել, մակաղել, որջանալ, որջավորվել, չվել, պարսավորվել, սատկել, վարգել, փետրակալել* և այլն:

2.2. Կենդանիների արձակած զանազան ձայներ, այդ թվում՝

2.2.1. չորքոտանիների բնորոշ ձայներ, ինչպես՝ *բառաչել, գոռալ, խրխնջալ, կաղկանձել, կենտահաչել, կլանչել, հաչել, մայել, մլավել, ոռնալ, վնգստալ, վրնջալ* և այլն,

2.2.2. թռչունների բնորոշ ձայներ՝ *բվալ, դայլայլել, ծլվլալ, ծուղրուղուել, կաղկղալ, կռնչալ, ճուղղել* և այլն,

2.2.3. միջատներին բնորոշ ձայներ՝ *բզբզալ, բզզալ, բռռալ, բվվալ, բվվացնել, ծղծղալ* և այլն:

Կենդանիների արձակած զանազան ձայներ նշանակող մի շարք բայեր միաժամանակ տեղեկատվություն ունեն տվյալ կենդանու սեռի (հմմտ. *ծուղրուղուել* և *կչկչալ*), տարիքի (հմմտ. *բայել* և *մայել*), չափի, տեսակի (հմմտ. *ծլվլալ* և *կռնչալ*) մասին և այլն:

3. Միայն իրանիշ ենթակա պահանջող չեզոք սեռի բայերը կապակցվում են՝ ա) թանձրացական իրանիշ գոյականներով արտահայտված ենթականերին (*կարկաչել, համեղանալ, ռստակալել* և այլն), բ) վերացական իրանիշ գոյականներով արտահայտված ենթականերին (*անձրևոտել, գոյականանալ, ռնգայնանալ* և այլն):

Ժամանակակից հայերենի շուրջ 5500 չեզոք սեռի բայերից միայն իրանիշ ենթականերին կապակցվողների թիվը անցնում է հազարից: Դրանց ճնշող մեծամասնությունը կապակցվում է թանձրացական իրանիշ գոյականներին, և միայն որոշ բայեր, որոնց թիվը մի քանի տասնյակի է հասնում, հնարավորություն ունեն կապակցվելու վերացական իրանիշ գոյականներով արտահայտված ենթականերին:

Ինչպես անձանիշ և կենդանանիշ, այնպես էլ իրանիշ ենթականերին կապակցվող չեզոք սեռի բայերը իմաստային տեսանկյունից միատարր չեն: Մի շարք բայեր ցույց են տալիս.

3.1. լեզվական իրողությունների փոփոխություն, ինչպես՝ *ածականանալ, աշխարհաբարանալ, գոյականանալ, գրականանալ, ենթակայանալ, հոգնակիանալ, մակբայանալ* և այլն, որոնք հիմնականում կապակցվում են վերացական իրանիշ գոյականներով (*բառ, լեզու, խոսք, հնչույթ* և այլն) արտահայտված ենթականերին:

3.2. Մի վիճակից, ձևից, որակից մեկ ուրիշ վիճակի, ձևի, որակի անցում: Այս բայերը, ըստ կազմության, դասակարգվում են երկու ենթախմբով.

3.2.1. Թանձրացական գոյական+ *ան+ ալ* կաղապարով կերտվող բայեր, ինչպես՝ *ասպակիանալ, ասուպանալ, արձանանալ, երկայթանալ, մագաղաթանալ, ոսկրանալ, պողպատանալ, քարանալ, ֆոսֆորանալ* և այլն:

3.2.2. Ածական+ *ան+ ալ* կաղապարով կերտվող բայեր, ինչպես՝ *անհոտանալ, անվերջանալ, լայնանալ, կլորանալ, հաստանալ, նեղանալ, տափականալ, քառակուսիանալ* և այլն:

3.3. Ուտելիքի և ըմպելիքի համի, հոտի, վիճակի փոփոխություն, ինչպես՝ *ալկոհոլանալ, աղիանալ, անալիանալ, եռալ, թթվել, համեղանալ, հոտել, շաքարակալել, շաքարանալ, պահածոյանալ, քաղցրանալ, քացախանալ* և այլն:

3.4. Որևէ ազգին կամ տարածքին, երկրին, քաղաքին, միջավայրին բնորոշ փոփոխություն, ինչպես՝ *անգլիականանալ, արևելականանալ, եվրոպականանալ, երևանվել, լատինականանալ, հայաստանանալ, հայկականանալ, ռուսականանալ* և այլն, որոնք հիմնականում կազմվում են տեղանուն, աշխարհագրական միջավայր, տեղանք ցույց տվող հատուկ գոյականներից (*Անգլիա, Եվրոպա, Հայաստան* և այլն) և ածականներից (*լատինական, հայկական* և այլն):

3.5. Գունային փոփոխություն, որոնք կազմվում են գույն, երանգ ցույց տվող ածականներից (*ալ, բոսոր, դեղին, կանաչ սպիտակ, սև* և այլն) և որոշ գոյականներից (*ծիրան, մոխիր*), ինչպես՝ *ալանալ, աշխետանալ, բոսորանալ, դեղնել, ծիրանանալ, կանաչել, կապտել, կարմրել, ճերմակել, մոխրագունել, սպիտականալ, սպիտակել, սևանալ* և այլն:

3.6. Թանձրացական առարկաների արձակած ձայներ, այսպես՝ *դղրդալ, դրըխկալ, դրմփալ, զնգալ, զրնգալ, թխկալ, թշթշալ, թրխկալ, թրմփալ, խոխոջալ, կարկաչել, դողանջել, ճարճատել, ճոնչալ, շառաչել, որոտալ, վզզալ, վշշալ, քջքալ* և այլն, որոնք բնաձայնական բայեր են, ցույց են տալիս հարվածից, շփումից, հպումից արձակած ձայն և կապակցվում են պինդ կամ հեղուկ մարմին նշող գոյականներին:

3.7. Բուսական աշխարհի որևէ դասին, ազգին, տեսակին վերաբերող կամ նրան բնորոշ գործողություն, ինչպես՝ *արմատակալել, բողբոջել, ընձյուղել, թառամել, թփակալել, ծաղկել, կոկոնակալել, ճյուղարձակել, մոլախոտել, շուշանվել, ոստակալել, սոսափել, վարդանալ, ցողունավորվել* և այլն, որոնց կազմության մեջ, որպես կանոն, գերազանցապես հանդես են գալիս բուսանուններ (*շուշան, վարդ* և այլն) և բուսաբանական այլ տերմիններ (*արմատ, ճյուղ, ոստ, ցողուն* և այլն):

4. Բազմադաս ենթականերին կապակցվող բայեր, որոնք ուսումնասիրելուց առաջ նշենք, որ բազմադասությունը լինում է երկու տեսակ՝ անսահմանափակ և սահմանափակ:

4.1. Անսահմանափակ բազմադասության դեպքում բայերը կարող են կապակցվել բոլոր դասային խմբերի ենթականերին: Այդ բայերից են՝ *ակտիվանալ, աճել, անհետանալ, ավելանալ, բազմանալ, բարձրանալ, ընկնել, թերաճել, իջնել, կորչել, մեծանալ, մնալ, նվազել, շատանալ, պակասել, սլավալ, վիթխարանալ// վիթխարիանալ, փոքրանալ, փոքրիկանալ, քչանալ* և այլն:

4.2. Սահմանափակ բազմադասության դեպքում բայերը կարող են կապակցվել ոչ բոլոր դասային խմբերի ենթականերին (միայն անձնանիշ ու կենդանանիշ, միայն կենդանանիշ ու իրանիշ և այլն): Դրանցից են՝

4.2.1. Բայեր, որոնք ցույց են տալիս անձնանիշ և կենդանանիշ առարկաներին վերաբերող գործողություն, ինչպես՝ *աշխուժանալ, արթնանալ, գալ, գնալ, գոռալ, դաժանանալ, զարթնել, թռչել, լողանալ, կաղալ, կատաղել, հոգնել, ծարավել, ծերանալ, կանգնել, հաղթել, մազակալել, մսակալել, մտնել, նիրհել, ննջել, նստել, շշմել, չարանալ, պառավել, պառկել, պզգել, սողալ, սովածանալ, վազել, տնքալ, տնքտնքալ, ցատկել, փախչել, քայլել, քնել, քոստանալ, քրտնել, օգնել* և այլն:

4.2.2. Բայեր, որոնք ցույց են տալիս երկու դասային խմբի առարկաների արձակած ձայներ, այդ թվում՝

4.2.2.1. անձնանիշ և կենդանանիշ առարկաներին բնորոշ ձայներ, այսպես՝ *խոխոալ, ծկլթալ, ծղրտալ, մոմռալ, մռնչալ, վայել, տզզալ, տզվզալ, տզտզալ* և այլն:

4.2.2.2. Անձնանիշ և թանձրացական իրանիշ առարկաներին բնորոշ ձայներ, ինչպես՝ *գլզվալ* (1. Սուր ճիչ արձակել, 2. շաչել, շչել), *ճտպտալ* (1. Ճտճտալ, 2. (երեխաների) թոթովել, նոր լեզու ելնել, 3. Խայտալ, հրճվել, ուրախանալ), *ճտվտալ* (ճտպտալ) և այլն:

4.2.2.3. Թանձրացական իրանիշ և կենդանանիշ առարկաներին բնորոշ ձայներ, այսպես՝ *գլզվալ* [1. դուռնուկալ, ձայն հանել, երգել (աղավնու, կաքավի)], 2. Դորդալ, թնդալ), *թշշալ, ճկալ* [1. ճկոց դուրս գալ, լսվել, 2. Ընդհատ-ընդհատ ձայն հանել (թռչունի)] և այլն:

Բ. Ի տարբերություն ենթակառու բայերի՝ ժամանակակից հայերենում, պայմանավորված բառիմաստով, առանձին խումբ են կազմում չեզոք սեռի մի քանի բայեր, որոնք՝ ա) արտահայտության պլանում ունեն դիմաթվային սահմանափակություն և բ) չեն կարող ենթակա ստանալ, այսինքն՝ ենթակառության տեսանկյունից արժույթագուրկ են, ինչպես՝ *Մթնեց: Լուսացալ: Անձրևում է: Չյունել է* և այլն: Գ. Ջահուկյանը այս կարգի կառույցները դասում է «վիճակա-եղանակային» անդամ նախադասությունների շարքը՝ նշելով, որ դրանցում «արձանագրվում կամ գնահատվում է որևէ անմիջական իրավիճակ որպես իրական ենթակա (*Ցրտում է, Ցուրտ է*)¹³: Նա այդ բայերն անվանում է *միադիմի, միադեմ* կամ *գրո արժույթի* տերմիններով և իրավացիորեն նշում. «Հայերենում բուն միադեմ բայերը մեծ թիվ չեն կազմում՝ *ամպել, անձրևել, երեկոյանալ,*

¹³ Ջահուկյան Գ. -1974, էջ 396:

լուսանալ, ձյունել (ձնել), մթնել, ցրտել»¹⁴: Նշվածներից բացի՝ ժամանակակից հայերենի՝ ենթակաառությամբ արժույթագուրկ համադրական բայերից են նաև՝ *ամառնանալ, աշունանալ, աշունվել, առավոտանալ, արևել, գարունանալ, գիշերանալ, իրիկնանալ, կայծակել, կարկտել, ձմեռնանալ, ցերեկանալ*:

Եզրահանգում. Ուսումնասիրելով ժամանակակից հայերենի չեզոք սեռի բայերի ենթակաառական արժույթը՝ զալիս ենք այն եզրակացության, որ գրեթե բոլոր չեզոք սեռի բայերը ենթակաառու են: Նրանց մի մասը կարողանում է կապակցվել միայն որևէ դաս ներկայացնող ենթականերին, մյուսները բնութագրվում են տարբեր դասային խմբերի ենթականերին կապակցվելու հնարավորությամբ: Կապակցելիության տեսանկյունից մեծաթիվ են անձնանիշ, ապա իրանիշ ենթականեր պահանջող բայերը, իսկ կենդանանիշ և բազմադաս ենթականեր ստացող բայերն ունեն համեմատաբար սահմանափակ թիվ: Ան սոսկածանցով կազմությունները, որոնք ենթակաառու չեզոք սեռի բայերի ճնշող մեծամասնությունն են՝ ավելի քան 70 տոկոսը, գերազանցապես կապակցվում են անձնանիշ ենթականերին (մոտավորապես 1500 բայ), մինչդեռ սահմանափակություն են դրսևորում իրանիշ, կենդանանիշ կամ բազմադաս ենթականերին կապակցվելու առումով: Կարծում ենք՝ ասվածը պայմանավորված է անձերի գործունեության ոլորտների բազմազանությամբ: Որոշ բայերի ցույց տված գործողությունը միաժամանակ տեղեկատվություն է պարունակում տվյալ անձնանիշ կամ կենդանանիշ առարկայի սեռի, կյանքի որևէ ժամանակահատվածի մասին: Չեզոք սեռի բայերի ճնշող մեծամասնությունը ցույց է տալիս այնպիսի գործողություն, որի կատարման համար կարող է ենթադրվել թե՛ մեկ և թե՛ մեկից ավելի կատարող, և միայն սակաթիվ բայեր են, որոնց ցույց տված գործողությունը կարելի է վերագրել միայն մեկ կատարողի կամ միայն մեկից ավելի կատարողների:

СУБЪЕКТНАЯ ВАЛЕНТНОСТЬ НЕПЕРЕХОДНЫХ ГЛАГОЛОВ В СОВРЕМЕННОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Гркиян Л. О.

Ключевые слова: *валентность, существительные, обозначающие лицо, существительные, обозначающие предметы, субъектная валентность, мультифункциональные существительные, переходные глаголы, переходные глаголы, сочетаемость.*

Исследуя субъектную валентность (способность сочетаться с подлежащим) переходных глаголов в современном армянском языке, мы приходим к выводу, что почти все эти глаголы принимают подлежащее. Некоторые из них могут сочетаться только с подлежащими, представляющими один класс, другие же, характеризуются способностью сочетаться с подлежащими, обозначающими разные классы. С точки зрения сочетаемости, большинство составляют глаголы, которые сочетаются с существительными, обозначающими лицо, за ними следуют глаголы, требующие после себя существительное, обозначающие предмет, глаголы, которые сочетаются с существительными, обозначающими животных и мульти-

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 468:

функциональными существительными, имеют относительно ограниченное количество. Глаголы, образованные с помощью суффикса «ան», составляющие подавляющее большинство непереходных глаголов, более 70%, в большинстве своем относятся к тем, которые принимают подлежащие, выраженные существительными, обозначающими лицо и предмет (более 1500 глаголов), проявляя при этом ограничения по отношению к подлежащим, выраженным существительным обозначающим животных и мультифункциональным. По нашему мнению, вышесказанное обусловлено разнообразием сфер деятельности людей. Действие, показанное некоторыми глаголами, также содержит информацию о поле и возрасте существительного, обозначающего лицо или животное. Подавляющее большинство непереходных глаголов указывают на действие, которое может быть выполнено только одним или несколькими исполнителями; есть лишь несколько глаголов, действие которых можно отнести только к одному или более чем одному исполнителю.

SUBJECT VALENCY OF INTRANSITIVE VERBS IN MODERN ARMENIAN

Grkikyan L. H.

Key words: *valency, nouns denoting person, nouns denoting objects, nouns denoting animals, subject valency, multi-class nouns, intransitive verbs, transitive verbs, compatibility.*

Examining the subject valency (the ability to combine with the subject) of intransitive verbs in modern Armenian, we come to the conclusion that almost all of these verbs take a subject. Some of them can only be combined with subjects representing one class, while others are characterized by the ability to combine with subjects denoting different classes. In terms of compatibility, the majority are verbs that combine with nouns denoting a person, followed by verbs that require a noun, denoting an object after them, verbs that combine with nouns denoting animals and multi-class nouns have a relatively limited number. Verbs formed with the suffix "ան", which make up the vast majority of intransitive verbs, more than 70%, mostly refer to those that take subjects expressed by nouns denoting a person and a thing (more than 1500 verbs), while showing restrictions in relation to subjects, expressed by nouns denoting animals and multi-class ones. In our opinion, the abovementioned is due to the diversity of human activities. The action expressed by some verbs also contains information about the gender and age of the noun denoting a person or animal. The vast majority of intransitive verbs indicate an action that can only be performed by one or a few performers; there are only a few verbs whose action can only be attributed to one or more than one performer.

Համառոտագրություններ

ԱԲ - Ակսել Բակունց

ԳՍ - Գեղամ Սարյան

ՀՇ - Հովհաննես Շիրազ

ՄՇ - Միխայիլ Շոլոխով

ՊՍ - Պարույր Սևակ

ՄԿ - Միլվա Կապուտիկյան

ՄՄ - Մոս Սարգսյան

Վ - Վարանդ

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. **Աբեղյան Մ. -1965**, Հայոց լեզվի տեսություն, «Միտք», Երևան:
2. **Ասատրյան Մ. -1987**, Ժամանակակից հայոց լեզու, Ծարակցություն, ԵՎ հրատարակչություն, Երևան:
3. **Գյուլբուրդյան Ս. -1967**, Միակազմ նախադասությունները ժամանակակից հայերենում, ԵՎ հրատարակչություն, Երևան:
4. **Գյուլբուրդյան Ս. -1988**, Ժամանակակից հայերենի շարակցություն, պարզ նախադասություն, ԵՎ հրատարակչություն, Երևան:
5. **Խաչատրյան Գ. -2000**, Գրաբարի վերածական բայերի արժույթը, «Վան Արյան», Երևան:
6. **Ջահուկյան Գ. -1974**, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Հայկական ՄՄՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան:
7. **Ջահուկյան Գ. -2003**, Ծարակցության ուսումնասիրություններ, «Աստղիկ» հրատարակչություն, Երևան:
8. **Атаян Э. - 1968**, Предмет и основные понятия структурального синтаксиса. "Митк". Ереван.
9. **Теньер Л. -1959**, Основы структурного синтаксиса. "Прогресс". Москва.

Աղբյուրների ցանկ

1. Ստեփան Զորյան, Երկերի ժողովածու 12 հատորով, հատոր 8, Երևան, «Սովետական գրող» հրատարակչություն, 1983, 703 էջ - ՍՋԵԺ8:
2. Ակսել Բակունց, Երկեր (ՀԴԳ), Երևան, «Սովետական գրող» հրատարակչություն, 1986, 672 էջ - ԱԲԵ:
3. Ակսել Բակունց, Երկեր չորս հատորով, հատոր 2, Երևան, Հայկ. ՄՄՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1979, 715 էջ - ԱԲԵ2:

Ընդունվել է՝ 25. 02. 2022

Գրախոսվել է՝ 27. 03. 2022

Հանձնվել է տպ.՝ 25. 05. 2022

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Լալա ԳՐԶԻԿՅԱՆ՝ ՀՀ ԳԱԱ Գիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի հայցորդ, էլ. փոստ՝ Grkikyan999@gmail.com